

decentralizace řízení je umožňována zákonitě nutnou centralizací objektivních ekonomických svazků jednotlivých článků socialistické ekonomiky, že právě tato centralizace objektivních ekonomických svazků (dodavatelsko-odběratelských svazků) činí přebytečným organizační centralismus řízení, jenž byl pouze nástrojem ustavování objektivních ekonomických centralizovaných svazků, a že toto vše vyžaduje ještě kvalitnější centrální plánování atd. V momentu ekonomických vlastnických vztahů, pokud jej bereme sám o sobě, se fixuje podstatná perspektivní tendence pouze v obecné a statické podobě. Nutnost změn daného vývojového stupně socialistického vlastnictví (a organizačních forem tohoto stupně, ku př. změn řízení prostřednictvím hlavních správ v řízení prostřednictvím národohospodářských rad atd.) vyvstává nejprve v ekonomické stránce společenské produktivity práce a společenské dělby práce — v těch momentech výrobních vztahů, jimiž se pronikavěji prosazuje dialektická jednota stránky výrobních sil a stránky výrobních vztahů, a určující úloha stránky výrobních sil v rozvoji této dialekticky rozporné jednoty. Teprve postupně se ekonomická stránka těchto procesů diferencuje a fixuje prostřednictvím momentu ekonomických vlastnických vztahů.

Z á v ě r : Dialektická konkrétnost, vlastní souhrnu výrobních vztahů, je v určitém stupni nutně obsažena i v jednotlivých momentech výrobních vztahů. Prostřednictvím momentu ekonomických vlastnických vztahů se nejkoncentrovaněji projevuje kvalitativní určenost daného historického typu výrobních vztahů; jím se zejména primárně projevuje základní vnitřní rozpor daného typu výrobních vztahů jako antagonistický či neantagonistický rozpor mezi historicky daným typem stránky výrobních vztahů a mezi stránkou výrobních sil. Prostřednictvím ekonomické stránky společenské produktivity práce a společenské dělby práce se maximálně prosazuje dialektická jednota stránky výrobních sil i stránky výrobních vztahů, i určující úloha stránky výrobních sil uvnitř této dialekticky rozporné jednoty. Naproti tomu moment ekonomických vlastnických vztahů nejvyhraněněji vyjadřuje specifičnost stránky výrobních vztahů uvnitř této dialekticky rozporné jednoty, a fixuje kvalitativní určenost historicky daného typu výrobních vztahů. Tato úloha ekonomických vlastnických vztahů má kvalitativně odlišný význam v podmínkách kapitalistických výrobních vztahů a v podmínkách socialistických výrobních vztahů.

DISKUSIA O AKTUÁLNÝCH OTÁZKÁCH METÓD A FORIEM VEDECKÉHO ATEIZMU

NÁBOŽENSKÉ PŘEŽITKY A HLAVNÍ PŘÍČINY JEJICH PŘETRÝVÁNÍ

ALOIS GLOGAR

Vybudováním základů socialismu v Československu, odstraněním vykořisťovatelských tříd a kapitalistické ekonomiky se náboženství stalo v plném slova smyslu přežitkem. Náboženství, stejně jako jiné formy ideologie a psychologie buržoazní společnosti, není

jíž vytvářeno ekonomickou základnou, ale odráží sociálně ekonomické vztahy minulé epochy, po níž přežívá díky konzervativnosti, tradici a jiným sociálním příčinám.

Náboženství je v naší socialistické společnosti přežitkem nejenom pro svůj původ, ale i pro svůj obsah a význam.

Náboženské přežitky, jejichž podstatou je víra v nadpřirozený svět, se projevují v teoriích, názorech a představách, v tak zvaných „náboženských citech“ a v jednání (kultu).

Náboženské názory a představy, jak se s nimi setkáváme ve vědomí masy věřících, v „běžném vědomí“, se vždy více nebo méně vzdalují od náboženské ideologie, to je systému náboženských dogmat, jež si činí nárok na celistvost, důslednost a dokazatelnost, a který je rozvíjen a zdůvodňován profesionálními služebníky církve, teology. Pro náboženské přežitky našich občanů je typické, že mimo malou skupinu profesionálních služebníků církve se názory a náboženské představy masy věřících stále více vzdalují náboženské ideologii, stávají se stále více neortodoxními, protože se prolétají s reálnými vědeckými a politickými názory.

Náboženství přežívá nejenom v názorech, ale také v *emocionálním životě* lidí. Při analýze psychologie věřících se setkáváme s určitými stálými, obsahově stejnými emocionálními procesy. Nejde tu však o nějaké zvláštní, vrozené „náboženské city“, jak se obvykle snaží dokázat teologové a kněží, ale o přirozené lidské city, které mají vlivem náboženských názorů a života věřícího náboženské zaměření. Objektem emocionálních prožitků náboženského člověka je objekt vymyšlený, fantastický, bůh, čert, nebe apod. a pod jeho vlivem se vytvářejí nebo rozvíjejí takové city, jako je cit strachu, bázně, strachu ze smrti, vděčnosti, naděje, vytvářejí se pocity malosti před všemohoucím bohem a marnosti lidského konání, deformují se takové lidské city jako je láska, protože se zaměřuje k neexistující fikci, k bohu. Církve a sekty usilují promyšleným psychologickým působením o upevnění těchto citů v kultu.

Náboženství vytváří nejenom návyky myšlení, ale také *návyky citění a jednání*. A právě tyto city a návyky jsou v náboženství tou nejkonzervativnější silou. Velmi často je to zvyk, tradice, která vede k projevům tak zvané objektivní religiozity, k návštěvě bohoslužeb, ke křtům, církevním pohřbům, aniž má věřící na zřeteli jejich ideový základ a smysl. Souvisí to s určitými zákonitostmi psychické činnosti člověka, s rozdílnou pohyblivostí jednotlivých forem psychické činnosti. City a návyky lze z celého komplexu náboženských přežitků považovat za nejkonzervativnější, i když i ony se postupně pod vlivem nových životních podmínek mění.

Vzhledem k jiným druhům přežitků ve vědomí a jednání lidí se náboženské přežitky ve vědomí lidí naší společnosti vyznačují určitými charakteristickými rysy.

Snad nejcharakterističtějším rysem náboženských přežitků je jejich *konzervativnost*, houževnatost, s jakou se udržují při životě, s jakou čelí své likvidaci. Vytrvale vzdorují změnám společensko-ekonomických vztahů, změnám ve společenském bytí, obratně se přizpůsobují novým podmínkám a využívají všeho, co může prodloužit jejich existenci, i když to jenom prodlužuje dobu jejich odumírání. Příčina této konzervativnosti náboženských přežitků spočívá v tom, že náboženství je ze všech forem společenského vědomí materiálnímu životu nejvíce vzdáleno, je mu nejvíce cizí, a proto změny materiálního života zasahují náboženství daleko později než jiné formy společenského vědomí.

Z tohoto důvodu je typickým rysem vývoje vědomí pracujících v naší společnosti, že se nejdříve zbavují přežitých názorů politických, že se rozšiřuje jejich všeobecné vzdělání a kulturní úroveň, že získávají stále větší množství vědeckých poznatků, ale že

v jejich vědomí nejvíce zaostávají morální a světonázorové stránky spolu s příslušnými city a návyky, které nesou náboženský charakter.

Dalším podstatným rysem náboženských přežitků je, že jsou projevem probíhajícího rozkladu, likvidace náboženství. Rozklad neprobíhá lineálně, ale často protikladnými směry. Spočívá jednak ve snaze náboženství „modernizovat se“, „zdokonalovat se“ přejímáním cizích prvků, jako nových poznatků vědy, filosofie, politiky, kterým se náboženství stejně jako nové sociální skutečnosti přizpůsobuje, a tím se vzdaluje svému původnímu obsahu a vlastnímu smyslu. Jen zdánlivě je protikladem této tendence rozkladu zintenzivnění praktické religiozity, kterým se vytváří dojem, že se náboženské myšlení upevnilo. Avšak horlivá návštěva obřadů je často naopak jen křečovitým projevem snahy věřícího zabránit oslabování jeho vlastní víry.

V menší míře se náboženství rozkládá také tím, že náboženské představy a náboženské praxe některých věřících nabývá nejfantastičtějších forem oživováním spiritismu, okultismu a jasnovidectví, rozličných pověr a mastičkářství. Spiritistických seancí se často účastní i lidé, kteří se pokládají za pravověrné příslušníky nějaké oficiální církve, která sama spiritismus zavrhuje. Tuto formu rozkladu můžeme pozorovat především u zbytků bývalých vykořisťovatelských vrstev. Konečným důsledkem rozkladu je odpadávání věřících od náboženství, zužování sociální základny náboženství.

Za těchto okolností, kdy se charakter, postavení a úloha náboženství v životě a vědomí svých nositelů mění, je jistě důležité zamyslet se nad otázkou, koho lze považovat za věřícího člověka. Z denní zkušenosti víme, že věřící netvoří jednotlou nediferencovanou masu, ale že existuje několik typů věřících, které odrážejí větší či menší stupeň jejich rozchodu s náboženstvím.

Abychom mohli postihnout podstatné rysy tohoto procesu, musíme učinit kritériem členění věřících na jednotlivé typy všechny podstatné stránky náboženství, to je rozsah a úlohu náboženských názorů ve vědomí věřících, intenzitu náboženského přesvědčení, úlohu „náboženských citů“ v náboženském životě věřícího, dále objektivní projevy religiozity (účast na náboženském životě a obřadech) a v závislosti na tom propagandu náboženství a náboženskou výchovu dětí. Za jednostrannost považujeme zařazování věřících do určitých skupin jen podle jedné stránky jejich náboženského života, obvykle vnější, jako je např. účast na náboženských obřadech. Taková charakteristika neumožňuje postihnout vnitřní složitost a protikladnost rozchodu s náboženstvím, ani podstatu jednotlivých typů.

V našem členění věřících na jednotlivé typy se omezujeme jen na tu nejobecnější charakteristiku jednotlivých skupin.

Do první skupiny můžeme zařadit náboženské fanatiky, lidi hluboce přesvědčené o správnosti svého náboženství, intenzivně citově prožívající svou víru, kteří se náboženským přesvědčením v životě řídí, jimž je náboženství základem všeho jednání. Rozhořčeně se staví proti projevům ateistické výchovy a sverepě proti ní bojují. Dobře obvykle ovládají teoretické základy svého vyznání. Vždy je příčinou jejich fanatismu hluboký citový motiv. Stejně vychovávají své děti a své přesvědčení dávají veřejně najevo. Tvoří jen nepatrnou část celé masy věřících, mimo sektáře jde v určitých oblastech jednotlivých vyznání jen o jedince.

Druhý typ lze charakterizovat jako věřící. Tvoří jej lidé, kteří se oproti fanatikům vyznačují větší snášenlivostí a menší intenzitou náboženského života. Sami o sobě prohlašují, že jsou věřící. Jsou dosti seznámeni s názory, idejemi a představami svého vyznání, ale jejich náboženské názory bývají již více či méně propleteny názory nenáboženskými. Jejich vztah k náboženským obřadům je dosti formální, i když je vykonávají vzhledem k další skupině poměrně často; vyvěrá spíše z tradice než z uvědo-

domělého přesvědčení. Náboženství už nemá v životě těchto lidí prvořadou úlohu, i když právě oni tvoří *základní masu a jádro nositelů náboženství*. V současné době se tento typ v převládající míře vyskytuje mezi venkovským obyvatelstvem, ale stejně jako kterýkoliv typ se nachází v každém prostředí.

Třetí typ bychom mohli obecně charakterizovat jako *kolísající, nedůsledné*. Jde o lidi, kteří přežili „náboženskou krizi“, „porvali“ se s náboženstvím, nebo o ty, na jejichž život mělo náboženství malý vliv.

První překonali více nebo méně důsledně náboženské názory, ti druzí prokazují ve věrouce znatelné neznalosti. Chybí jim i citový vztah k náboženství. Nevystupují proti náboženství, otevřeně proti němu nemluví, náboženské obřady navštěvují nepravidelně, především z tradice (nebo proto, že si nechťejí rozhněvat své příbuzné a okolí), a také z tradice posílají své děti na náboženství a někdy jim dávají některé prvky náboženské výchovy. Jejich vztah k náboženství je formální, proto o nich nelze v pravém slova smyslu mluvit jako o věřících lidech a samozřejmě také ne jako o ateistech. Vytvářejí skutečně jakousi střední skupinu lidí, ze kterých lze poměrně rychle vychovat ateisty, ale kteří mohou také pódlehnout znovu působení kněží. Nejčastěji se s lidmi tohoto typu setkáváme v městském prostředí.

Zvláštní skupinu vytvářejí lidé, u kterých můžeme stěží mluvit o nějakém náboženském životě, protože se nezúčastňují žádných náboženských obřadů, kteří však zastávají náboženské nebo idealistické názory, často vzdálené oficiální církevní ideologii, které jim však brání přijetí ateistických názorů, především z určitých — jak sami říkají — „teoretických a logických důvodů“. Setkáváme se s nimi hlavně v některých vrstvách inteligence a překonání jejich názorů bývá složitým problémem, protože jsou spojeny s jejich celým životním stylem.

Při této charakteristice typů věřících, která zdaleka nemůže vyčerpat složitost objektivních vztahů, si musíme uvědomit, že ve skutečném životě jsou hranice mezi jednotlivými typy značně pohyblivé a relativní. To je vážný závěr pro ateistickou výchovu, která musí diferencovat metody a prostředky působení jak podle jednotlivých typů, tak i vzhledem k tomu, že se objekt jejího působení mění a že formy práce, které byly účinné v jedné etapě, se mohou v další etapě proměnit v brzdu vývoje.

Velmi důležité je, abychom pochopili, že dělení lidí podle jejich poměru k náboženství, podle intenzity náboženského života, není nejdůležitějším dělitem společenských vztahů, protože tím nejdůležitějším, co jednotlivé lidi sjednocuje nebo rozděluje, je jejich třídní příslušnost, určená hlavně jejich poměrem k výrobním prostředkům.

Osvobozování od náboženství, zužování sociální základny náboženské víry, odumírání náboženství, je základní tendencí ve vývoji vědomí občanů naší společnosti. Proti ní působí opačná tendence, tendence uchovávaní, přežívání, a někdy i určitého oživování náboženství. Pochopit příčiny této tendence nám umožní rozbor příčin přežívání náboženské víry v ČSSR.

Přežívání náboženství ve vědomí a jednání lidí naší československé společnosti, má řadu příčin objektivního i subjektivního charakteru.

Rozsah kapitoly nám dovoluje zkoumat jen obecné a základní příčiny přežívání náboženské víry. Politickovychovná praxe naproti tomu vyžaduje, abychom zkoumali vždy konkrétní příčiny, protože u každého jednotlivce, v různých regionálních oblastech, společenských vrstvách, v různém věku, vyznání apod., způsobují přežívání náboženství *rozmanité konkrétní příčiny*, které jsou sice projevem obecných příčin, ale vyznačují se také určitou jedinečností.

Klíčem k odhalení příčin přežívání náboženství je učení o sociálních a gnoseo-

logických kořenech náboženství, které je základem marxistického pojetí vzniku, existence a přežívání náboženství.

Sociálními kořeny náboženství rozumíme ty sociální příčiny, které v dané společensko-ekonomické formaci náboženskou víru rodí nebo ji udržují. Jejich odhalení nám pomůže vysvětlit, proč v dané společnosti náboženské přežitky existují.

Za kapitalismu jsou sociální kořeny totožné s nadvládou buržoazie, s vykořisťováním, se sociálním a politickým útiskem, s bezmocností vůči živelným silám kapitalistické ekonomiky, která produkuje nezaměstnanost, hlad, bídu, životní nejistotu. Odstranění náboženství je tak především spojeno s odstraněním sociálních kořenů, které jsou hlavní příčinou jeho existence, s odstraněním kapitalismu.

Sledujme, jak působil sociálně ekonomický a politický vývoj v naší republice na odstranění sociálních kořenů náboženství.

V uplynulých sedmnácti letech došlo v naší zemi k porážce kapitalismu a k vybudování základů socialismu. Celostátní konference Komunistické strany Československa v roce 1960 mohla prohlásit, že socialismus u nás zvítězil. Nová ústava Československé socialistické republiky, projednaná na konferenci, věrně vystihuje přeměny, jichž bylo dosaženo. Byl likvidován kapitalistický sektor a malovýroba přešla do socialistického sektoru, socialistické výrobní vztahy se staly vševládajícími a socialistické vlastnictví dnes zahrnuje veškerou průmyslovou výrobu, dopravu a více než 90 % výroby zemědělské. Byla vybudována výrobně materiální základna socialismu a úroveň výroby patří naše země mezi nejvyspělejší na světě. Také v zemědělství byly vytvořeny předpoklady pro přechod k socialistické velkovýrobě. Rozvoj školství, osvěty a socialistické demokracie dosáhl nebyvalého stupně.

Tyto úspěchy v budování socialismu nelze ovšem považovat za konečné. V dalším období budou rozšířeny, teprve v etapě rozvinuté výstavby socialismu se socialistické vztahy ve všech oblastech života, včetně zemědělství a kultury, plně projeví, přejdou společností do krve, stanou se návykem. Socialismus se ještě více rozvine a upevní, což urychlí proces odumírání náboženství.

Porážkou vykořisťovatelských tříd, vytvořením socialistického vlastnictví výrobních prostředků a vztahů soudružské spolupráce a vzájemné pomoci byly likvidovány společenské třídy, jimž náboženství sloužilo jako ideologická zbraň.

V důsledku porážky buržoazie došlo také k záměně anarchicky a živelně se vyvíjející kapitalistické ekonomiky, s nezaměstnaností, krizemi, bídou mas, ekonomikou socialistickou, která se rozvíjí podle plánů na základě poznání a uvědomělého využití ekonomických zákonů. Tyto jevy, které měly svůj reflex ve vědomí lidí, podlomily sociální kořeny náboženství a vedly k masovému oslabení vztahů věřících občanů k náboženství, v některých společenských vrstvách také k masovému rozchodu s náboženstvím*

Podlomení sociálních kořenů náboženství neznamená, že byly likvidovány všechny sociální příčiny přežívání náboženství.

1. Náboženství má dosud v naší společnosti své sociální příčiny, což je dáno jednak stupněm společenského vývoje v naší zemi, jednak úrovní vývoje socialistické soustavy. Tyto sociální příčiny však nevedou ke vzniku nebo rozšíření náboženství, ale umožňují jenom jeho přežívání.

Hluboké sociální přeměny, ke kterým došlo v jednotlivých společenských třídách, ovlivnily vztah jejich příslušníků k náboženství.

* Je však třeba poznamenat, že kvantitativní stránka tohoto jevu je podmíněna regionálně, a proto se můžeme setkat s určitými rozdíly v Čechách, na Slovensku a také v jednotlivých krajích.

Dělnická třída, která se stala vládnoucí a vedoucí společenskou třídou, byla a je ze všech společenských tříd nejméně zatížena náboženskými přezítky.

Především jádro dělnické třídy, které tvoří kádroví dělníci vychování továrním velkopřemyslem a městským způsobem života, je nositelem a propagátorem socialistické ideologie a bojuje proti náboženským předsudkům a náboženskému tmářství. Poněkud jiné je to s těmi, kteří se příslušníky dělnické třídy stali teprve v nedávné době, kteří byli dříve příslušníky buržoazie nebo maloburžoazie, kteří přišli do závodů z vesnic. U nich se mnohdy projevuje zatížení náboženskými přezítky. Ale prostředí průmyslových závodů působí poměrně rychle na přeměnu jejich vědomí.

Hluboké sociální přeměny prodělalo naše rolnictvo. Z maloburžoazie byla združstevněním zemědělských závodů vytvořena třída družstevních rolníků. Tím došlo v posledních pěti letech k likvidaci vážné třídní opory a příčiny přežívání náboženství. (Do roku 1956 měla malovýroba v zemědělství převahu.) Dnes, kdy je více než 90 % zemědělské půdy v socialistickém vlastnictví, kdy mimo družstevní rolnictvo stojí jen nepatrná část zemědělců, můžeme mluvit nanejvýš o nepatrných zbytcích třídní opory náboženství v naší společnosti.

Avšak přesto, že náboženství nemá dnes na vesnici sociální kořeny v malovýrobě, působí tu některé sociální příčiny, které napomáhají udržování náboženské víry, náboženského života a výchovy. Vedle tradice náboženské výchovy, kterou se jako příčinou přežívání náboženství budeme zabývat samostatně, je to dosud poměrně nízká technická úroveň zemědělské výroby, nedostatky v organizaci práce, které nezajišťují dostatečné výnosy a způsobují nižší materiální a kulturní úroveň. Tyto jevy spolu s dalšími jsou příčinou, že vztahy na vesnici se mnohým rolníkům nejeví jako „průhledné a rozumné vztahy lidí k sobě navzájem“ (Marx), ale za určitých subjektivních podmínek působí jako těžké životní břemeno, před kterým hledají útěchu v náboženství.

Tiha zastaralého vesnického způsobu života doléhá především na ženy. Přes nebývalá zlepšení v postavení ženy v naší společnosti, která činí mnoho pro ulehčení domácí práce, zůstává zvláště na vesnických ženách mnohdy celá tíha péče o domácnost a děti. Tím se značně prodlužuje pracovní den žen, které pak nemají čas na potřebné vzdělání a kulturu. Podle našich odhadů tvoří ženy 70–80 % všech věřících.

Avšak i tyto příčiny přežívání náboženství na vesnici jsou soustavně a cílevědomě odstraňovány plněním úkolů, které vytýčila strana a které vedou cestou mechanizace, nové technologie, dokonalé organizace práce ke zvýšení zemědělské výroby, k převedení zemědělské výroby na vysokou úroveň socialistické velkovýroby, k přeměně života na vesnici, k překonání rozdílů mezi městem a venkovem.

Ekonomicky přestala jako třída existovat buržoazie, která byla zbavena výrobních prostředků. Zařazením do výrobních procesů se změnilo její bytí, ale přezítky starého myšlení, jednání a celého životního stylu houževnatě brání tomu, aby byla absorbována dělnickou třídou. Příslušníci bývalé buržoazie jsou častými nositeli náboženství, se kterým se mnohdy spojili teprve po své porážce, aby tak demonstrovali svůj nesouhlas s novým zřízením. Propagují náboženství ve svém prostředí a využívají náboženských přezítků ostatních věřících pro své vlastní zájmy, pro získání bezpracných důchodů apod. Nechceme jejich vliv přeceňovat, ale bylo by jistě nesprávné zapomínat, že i po své likvidaci jsou dosud oporou náboženství.

U inteligence je v jednotlivých vrstvách poměr k náboženství různý. Nová inteligence je ve zdrcující většině náboženských přezítků zbavena; starší generace, které prodělávají proces převýchovy na socialistickou inteligenci, jsou v určité míře náboženskými přezítky zatíženy. I když jejich poměr k náboženství je v mnoha případech skeptický, staví se vůči náboženským přezítkům dosti „liberálně“. Ve větší míře tu na přežívání nábo-

ženství působí subjektivní, gnoseologické příčiny. (Viz odst. o subjektivních příčinách náboženských přežitků.)

Z této stručné charakteristiky třídních přeměn a jejich vlivu na vztah příslušníků jednotlivých tříd k náboženství, je zřejmé, že jde jen o obecnou charakteristiku, která může mít své výjimky podle působení různých jiných příčin.

2. Další příčinou přežívání náboženství je vedle nízké úrovně výroby a nerozvinutosti socialistických vztahů v určitých oblastech a hospodářských odvětvích, existence kapitalistického tábora a jeho vliv na vědomí lidí.

Kapitalistický svět, který bojuje proti socialistickému táboru, využívá v tomto boji všeho přežilého, starého a reakčního, mezi tím i náboženství. Pomocí všech komunikačních prostředků, propagandou, rozhlasem, tiskovinami, agenty, usilují imperialisté o uchování náboženských přežitků. Zvláště činnost mnoha sekt, které mají svá střediska v kapitalistickém zahraničí dokumentuje spojení náboženství s kapitalistickým světem. Na vědomí prostých věřících působí pak existence kapitalistického tábora a jeho propagandy tak, že kolísají, že se ze strachu, jak celý vývoj ve světě dopadne, zdržují jednoznačného rozhodnutí o rozchodu s náboženstvím. Příslušníci bývalých vykořisťovatelských vrstev využívají této příčiny k šíření svého ideologického vlivu.

Na přežívání náboženské víry tu spolupůsobí také hrozba války, sociální síly, která není plně ovládána lidmi. Strachu z války horlivě využívají kněží a různí kazatelé, kteří se snaží upevnit pouto věřících k náboženství a získat další věřící falešným tvrzením, že válce lze zabránit jen upřímnou vírou.

3. Tradice je jednou z dalších obecných a důležitých příčin přetrvávání náboženské víry. Náboženská tradice, to je konkrétní projev zaostávání společenského vědomí za společenským bytím. Vliv náboženské výchovy, náboženské názory, city, návyky, se přenáší z generace na generaci i tehdy, když už nemají v materiálním životě žádná opodstatnění. Po staletí byly lidu vštěpovány náboženské názory, jejich prostý všední život byl spojován s náboženskými výklady a úkony, všechny významné životní události byly poznamenány náboženskými obřady, náboženství se zasévalo prostřednictvím školy, umění, literatury, pronikalo všemi póry života, vytvářelo životní styl.

Je jistě pochopitelné, že hluboce založená tradice nemůže být vykořeněna během několika málo let. Změny, které prodělává vědomí širokých mas pracujících pod vlivem nových životních podmínek, představují revoluční skoky vzhledem k tisícileté nadvládě náboženství a idealismu, i když v rozsahu celé společnosti trvají několik desetiletí.

Ale i tradice náboženství, náboženského života a výchovy, ustupují novému způsobu života. Pod vlivem práce osvětových zařízení a školství, vlivem působení tisku, rozhlasu, filmu, televize a všech společenských přeměn se tradiční způsob života a rodinné výchovy stále více narušuje, stává se formálním a nakonec přestává existovat vůbec. Tento proces ovšem neprobíhá automaticky, ale v plné závislosti na rozvoji socialistického způsobu života, na aktivitě školství, osvěty a výchovné činnosti společenských institucí. Brzdou rychlejšího vývoje jsou pozůstatky minulosti a způsobu života.

4. Všechny protisociální jevy, které jsou cizí socialismu, ale které se za socialismem ještě vyskytují — byrokratismus, formalistický vztah k lidem, sobectví, chamtivost, závist, příživnictví a jiné nehumanistické rysy společenských vztahů, které můžeme souhrnně nazvat přežitky minulosti ve způsobu života, jsou další příčinou, spolupůsobící na přežívání náboženství.

Odstranění starého způsobu života, vytváření socialistických mravních vztahů, je jedním z prostředků boje proti náboženským přežitkům.

V minulosti se považoval za obecnou příčinu přežívání náboženství vliv živelných přírodních sil, pohrom, dešťů, sucha, dobytčího moru, zkrátka závislost

člověka na přírodních silách. V propagandistické praxi se tato příčina uváděla mezi ostatními obecnými příčinami přežívání náboženství. Takové tvrzení je podle našeho názoru nepřesné, nekriticky zveličuje vliv přírodních sil na úkor sociálních příčin. Vždyť za současné úrovně výroby a ekonomických vztahů na vesnici mluvit o tíživé závislosti rolnických hospodářství na živelných silách přírody nemá smysl. Upevňování socialistické zemědělské velkovýroby (a průmysl na světové úrovni) odstraňuje jako obecnou příčinu přetrvávání náboženství tíživou závislost na živelných silách přírody, která snad jediné působí u zbytků malovýrobců v hospodářsky zaostalých horských oblastech. Náboženský výklad živelných přírodních pohrom, se kterým se ještě můžeme setkat, je za těchto okolností projevem tradice.

5. Za další obecnou příčinu přežívání náboženství musíme považovat ty jevy, které jsou obvykle označovány jako subjektivní a gnoseologické příčiny. Jsou to v našich podmínkách především: a) nízká úroveň vzdělání a kultury, neznalost poznatků přírodních a společenských věd, neznalost vědeckého světového názoru; b) složitost a těžkost myšlenkového a také psychického procesu vedoucího k překonání náboženských názorů, k osvobození z náboženských dogmat a náboženské psychologie. Tito činitelé se vzájemně podmiňují.

V souvislosti s procesem osvobozování lidových mas od náboženských přežitků, považujeme za gnoseologické příčiny přežívání náboženství ty vlastnosti lidského vědomí, které umožňují i v nových sociálně ekonomických podmínkách udržování náboženské víry a které brzdí její odstranění. Jestliže v naší společnosti „vzniká“ náboženství, jestliže se náboženská víra „reprodukuje“, pak je to způsobeno jednak náboženskou výchovou dětí, které přijímají náboženské názory pod vlivem autority rodičů a nízké intelektuální úrovně, která jim nedovoluje prohlédnout faleš náboženství, jednak tím, že působení církví a kněží podlehnou lidé, kteří mají nízké vzdělání a nepoznali nebo nepochopili vědecký světový názor. (Spolupůsobí tu také samozřejmě některé výše uvedené příčiny.)

Příjetí náboženské ideologie napomáhají některé její rysy: dovede např. lehce „objasnit“ a „vyřešit“ všechny životní otázky a rozpory, je podávána srozumitelnou formou, je přiřazována a podporována emocionálním působením, je upěvňována zvykem. Naproti tomu vědecké poznání vyžaduje značnou intelektuální úroveň, klade velké nároky na myšlení, není spojeno s tradicí a zvykem, musí překonávat gnoseologické kořeny náboženství.

Největší gnoseologickou překážkou, jež brání odvržení náboženských názorů, spočívá v nelogičnosti myšlení věřícího člověka. Náboženský člověk má svoji vlastní logiku, jež mu brání pochopit vědecké důvody proti náboženství. Jeho myšlení se pohybuje často v bludném kruhu (bůh existuje, protože v něj lidé věří, lidé věří v boha, protože existuje), rozvíjí důkazy na tak zvané první lži apod. Určitým způsobem se na udržování přežitků podílejí i další gnoseologické kořeny náboženství, jako je abstraktnost myšlení a možnost odletu fantazie od skutečnosti, snaha po personifikaci, asociativnost psychické činnosti vedoucí někdy ke vzniku asociací neodpovídajících skutečnosti. Vážnou překážkou překonání náboženských názorů je cit, citový vztah k náboženství, který staví všechny rozumové argumenty na slepou kolej, způsobuje, že nemají účinek.

Rozvoj vzdělání, kulturní úroveň lidí, obohacování jejich citového života, zkrátka výchova všestranně vzdělaného člověka s bohatým citovým životem, podkopává tyto gnoseologické a subjektivní příčiny přežívání náboženství a odstraňuje je v tom smyslu, že vlivem těchto nových jevů přestávají působit.

6. Protipólem ateistické výchovy, která je součástí výchovy všestranně vzdělaného člověka, je působení církve a kněží. Aktivizace jejich působení oživuje a udržuje nábo-

ženské prežitky. Právě aktivizace náboženského života je rysem současné činnosti církví a sekt, které se hlavně snaží udržet svůj vliv na mládež. Nesmíme podceňovat význam takových snah, jako je snaha po přiblížování náboženství myšlení dnešního člověka spojováním náboženství s vědou a socialismem, hledáním nových přitažlivých prostředků ideologického a psychologického působení a zvláště individuální práci s lidmi, která církevním činitelům při využívání nedostatků naší ateistické výchovy přináší největší úspěch a tak zpomaluje proces osvobození od náboženství.

Tím jsme objasnili podstatu a specifické rysy náboženských prežitků, příčiny jejich přetrvávání v ČSSR i proces odumírání náboženství. Analýza těchto jevů je nezbytným předpokladem pro stanovení správného obsahu ateistické výchovy. V socialistické společnosti, která je nižší fází komunismu, působí, jak jsme ukázali, ještě některé sociální a gnoseologické příčiny, které uchovávají náboženskou víru. Tyto příčiny jsou však vývojem socialismu odstraňovány a vědecký program budování komunistické společnosti, program KSSS, stanoví již zcela reálný úkol úplné likvidace náboženských prežitků.

K NIEKTORÝM PROBLÉMOM ČINNOSTI AKTÍVOV PRE OBČIANSKE ZÁLEŽITOSTI

ŠTEFAN KOPČAN

Neoddeliteľnou súčasťou budovania socialistickej spoločnosti je i formovanie nových socialistických vzťahov medzi pracujúcimi. Svojou veľkou mierou na tejto skutočnosti sa podieľajú aj aktívy pre občianske záležitosti, pomocné orgány masovopolitickej práce národných výborov.

Od roku 1957, keď boli postavené na právnu základňu, ich práca vytvorila i nové zárodky a prvky socialistickej humanity. V súčasnom období sú to práve ony, ktoré, i keď nepriamo, ale podstatne vplývajú na správne vedecké myslenie občanov.

Ved' vždy v minulosti triedne zriadenie využilo predovšetkým náboženstvá a ich inštitúcie cirkvi, ktoré mali cieľavedome vplývať na citový, pre nich „bohabyjný“ život človeka. Vedľa cirkevného roku s jeho sviatkami bol to predovšetkým rodinný život, ktorý uzatvorili v kruh premyslených sviatostí a s nimi spojených úkonov, ako napr. krst, spoveď, prijímanie, konfirmácia, birmovka, učenie katechizmu, uzavretie manželstva, posledné pomazanie, pohreb a pod. Pompéznymi oslavami, vonkajšou krásou prostredia, kostolov, modlitební, synagóg, mešít, cudzími nezvyčajnými — orientálnymi — spevmi, obradmi, pôsobili na všetky zmysly človeka, dokonca i na čuch. Tým sa, v pravde, „nerodil“ len pseudovkus iba v estetike, ale i v etike. Stačí sa zamyslieť len nad jednou z kresťanských, dnes ešte na mnohých miestach uznávaných sviatostí — úvodom. Máloktoľ veriaci sa však zamyslia nad tým, koľko je práve v nej urážania ženy a ľudskej dôstojnosti vôbec. Materstvo, jedna z najkrajších udalostí v živote ženy, je práve náboženstvom považované za čas, keď je vraj žena poškvrnená, nečistá. Opodstatnenie tejto sviatosti, ako vždy, náboženstvo hľadá v biblii. V tretej knihe Mojžišovej, kap. 12, verš 1—5 sa dočítame: „I hovoril Hospodin Mojžišovi a riekol: Hovor synom Izraelovým a povedz: Žena, keď počne a porodí chlapca, bude nečistá sedem dní ako v dňoch, v ktorých sa oddeľuje pre svoju mesačnú nemoc, nečistá bude. A na ôsmy deň sa obreže telo neobriezky jeho. A ona ešte po tridsaťtri dní ostane v očisťovaní od krvi. Nedotkne sa ničoho svätého ani nevojde do svätyne, dokiaľ sa nevyplnia dni jej